נועם נשמה - פרשת וירא תשפ״ז

שביבי מחשבה והבנות בפרשיות השבוע

בחינת המעשים

"ויהי אחר הדברים האלה והאלוקים ניסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני". (כב, א)

"עניין הניסיון הוא לדעתי בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה יקרא ניסיון מצד המנוסה אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד ודע כי השם צדיק יבחן כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בניסיון ולא יבחן את רשעים אשר לא ישמעו והנה כל הניסיונות שבתורה לטובת המנוסה". (רמב"ן)

"וזהו דעתי בפירושו, בתחלה אמר ויורהו ה' עץ וישלך וגו' ושם נסהו וגו'. וזה הנסיון צריך להתבאר, וזה כי אין ספק שהנסיון לא יהיה אלא לאחד משני דרכים, או לתועלת המנוסה או לתועלת הכלל, לתועלת המנוסה כי בהיות מחשבת הצדיק טובה וענינו חזק ביראת הש"י, מביאו ידי נסיון למען תצטרף מחשבתו הטובה לידי מעשה". (דרשות הר"ן, דרוש השישי)

מראשית, להבין את עניין הניסיון הוא לידע שאין הקב"ה מנסה את כלל ברואיו אלא בודק "בקנקנים ברורים שאפילו הוא מקיש עליו כמה פעמים אינו שוברן" (מד"ר, נה, ב). הקב"ה אינו מנסה כל אחד, אלא רק את בניו שיודע שיכולים הם לניסיון. ואחר העמידה בניסיון הרי שאנו במדרגה אחרת, גבוהה יותר.

בדברי הרמב"ן כאן כתוב דבר נוסף, ברובד הפשוט ביותר. אומר הרמב"ן, היות שבידי האדם כח הבחירה להחליט אם לעשות את המעשה אם לאו, לא די במחשבה טובה (שגם אותה הקב"ה מצרף), אלא צריך להוציא את הדברים מן הכח אל הפועל. לא רק מחשבה, אלא עצם עשיית המצווה, עשיית רצונו של הקב"ה, הרי זהו דבר שהקב"ה 'צדיק יבחן' בכדי שהדברים יצאו מן הכח אל הפועל, וזהו כוחו של המעשה.

אנחנו נמצאים בעולם של מעשה. כדי לקבוע מדרגה בעוה"ז גם ברוח יש צורך לעשות מעשה כיון שזהו עולם המעשה. הכל נבחן במעשה. אין ספק שיש מדרגה של 'לב', של כוונה, אנחנו רואים את עניין הכוונה בכל המצוות, אבל כדי לקבוע את הדברים במדרגה קבועה, כדי לשייך את הדברים בגמירות אל האדם, כדי לקנות את המדרגה שהגענו אליה בלב, יש צורך במעשה (ראה מכתב מאליהו ח"ב וירא).

ולהבין יותר. בשאלת היחס שבין הלב - מחשבה ורצון, אל המעשה, ישנה כמין סתירה. מחד, יודעים אנו שמעשה עבירה שנעשה בלא מחשבה כמו 'מתעסק' ו'אינו מתכוון' אינו נחשב כמעשה עבירה. כעין אונס נחשב, כמו מעשה נטול עושה. ובאמת שבגמ' (סנהדרין קו:) כתוב 'רחמנא ליבא בעי'. מאידך, לא יכול האדם לוותר כליל על עניין המעשה, אף לא במצוות שעיקר עניינם בלב. לא יאמר אדם היות שכל עניין מצוות תפילין הוא לשעבד את המח ואת הלב לבוי"ת, מעתה אינני מניחן בפועל על גופי, אלא אהיה משעבד את רוחי לבוראי. לא ייתכן כך, חובה להיות המעשה. אם כן יש להבין מהו היחס בין הכוונה אל המעשה.

ובאמת, יסוד הדברים הוא שאחר שישנה את המחשבה, ישנו את הלב, המעשה נצרך בכדי לשייך את הלב, את הרצון, אל עושהו. בלי המעשה, המחשבה והרצון אינם שייכים אל האדם. רבות מחשבות ורצונות בלב איש, חולפות מהר, ובלא שיעשה האדם מעשה חסרים הם בעלים. הם בני שינוי וניידות תמידית. אין ערובה לכך שימשיך האדם לחשוב את אותה מחשבה אלמלי שיעשה מעשה ויקבע את מציאות המחשבה אצל עצמו, ובעולם.

אכן, שאלה אחרת ניתנת להישאל בדומה לכך: אם יודע הבורא את מחשבותיו של האדם, את רצונותיו הטובים של האדם, לשם מה נצרך המעשה? מדוע לא די במחשבה הטובה בכדי לקבל את השכר מאיתו יתברך?

מטעים מהר"ל כך:

"יש לך לדעת כי הניסיון שהקבה מנסה את הצדיק כדי שיהיה נמצא צדקתו בפועל נגלה ולא שיהיה צדיק נסתר וכו' כי הנסיון הוא שרצה השם יתברך שתהיה הידיעה בצדקתו של אברהם במידת הדין ולא במידת הרחמים ואין הידיעה במידת הדין רק כאשר נגלה בפועל לגמרי ואז הידיעה בצדקתו היא במידת הדין וכאשר הידיעה בצדקתו במידת הדין דבר זה הוא טוב לו בוודאי" (אבות ה ג).

מהר"ל מגדיר את המעבר ממחשבה אל מעשה כמעבר ממידת הרחמים אל מידת הדין. ביאור הדברים כך הוא: מה בין מידת החסד למידת הרחמים. חסד עושים מנדבת הלב הגמורה מבלי הבטחה קודמת או חיוב כלשהו עבור דבר שקיבל עבורו המתחסד, והוא שכתוב "כי אמרתי עולם חסד יבנה" ובאבות דר"נ (ד, ה) "על ג' דברים העולם עומד וכו' העולם מתחילה לא נברא אלא באחד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה", שתחילת ועצם בניין העולם הוא על ידי חסד ה' לבדו, מבלי אף דבר שקדם לכך (ראה מלבי"ם שם ומר"נ ג, נג). חסד שייך לגמרי אל ה'נותן'.

מנגד, התעוררות לרחמים מותנית בכך שיהיה 'מקבל'. שיהיה מי שיעורר את הרחמים בליבו של הנותן. בגמ' כתוב "תנו רבנן וכו' צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים". הוא שביארנו, החסד הוא לגמרי מצד הנותן, הרחמים תלויים בכך שיהא גם מקבל.

מידת הרחמים אינה מלמדת כלל על אופיו של האדם, לא של המקבל ולא של הנותן, היא רק 'מפגש' בין האומלל לבין זה שמבחין בכך. מפגש שמעורר רחמים ומביא לפעולה מסוימת.

לא כך היא מידת הדין. מידת הדין דומה למידת החסד מהבחינה הזאת שמלמדת היא על אופיו וטיבו של האדם בעצמו. כאשר אדם זוכה בדבר מה במידת הדין, אין הדבר מגיע לו מהאחר, אלא מתוכו עולה התביעה לדבר, שכן 'שלו' הוא. הדברים ששייכים לאדם ב'דין' הם הדברים שיש לו הוכחה שאכן שלו הם, הן כלפי אחרים והן כלפי עצמו. וככאלה, הם גם מלמדים על טיבו ועל מהותו.

כל אדם חושב מחשבות טובות, רוצה בכך וכך, אבל אין 'הוכחה' שאכן המחשבות הללו שלו הם. יכול לחשוב כך כעת, וכעבור רגעים מספר לחשוב אחרת. הם אינם מעידים באמת על האדם, על אופיו, על מי שהוא. כאשר המחשבות מיתרגמים למעשה, כאשר הדברים יוצאים מן הכוח אל הפועל (כלשון הרמב"ן), זו תהיה מדרגתו האמיתית של האדם, ובדין.

זוהי אם כן 'בחינת המעשה'.

אחר הדברים הללו - כמה תועלת יש בלימוד יראת ה' ומוסרו הטוב, אם אין אנו מגיעים לכלל מעשה? הדברים פשוטים. אבל יתר מזה יש מעלה נוספת שכותב החינוך (מצוה טז), "כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות".

"דע, כי האדם נפעל כפי פעלותיו, ולבו וכל מחשבתיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יעדה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעלות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצות, אם יעסק תמיד בדברים של דפי, כאלו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומנהו באמנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותו אמנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל האדם נפעל כפי פעלותיו, כמו שאמרנו. ועל כן אמרו חכמים ז"ל (מכות כג, ב) רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, כדי להתפיס בהן כל מחשבותינו ולהיות בהן כל עסקינו להטיב לנו באחריתנו. כי מתוך הפעלות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד. ורמזו ז"ל על זה (מנחות מג, ב), באמרם כל מי שיש לו מזוזה בפתחו וציצית בבגדו ותפלין בראשו, מבטח לו שלא יחטא, לפי שאלו מצות תמידיות, ונפעל בהן תמיד. לכן אתה ראה גם ראה, מה מלאכתך ועסקך, כי אחריהם תמשך ואתה לא תמשכם".

כותב החינוך, הקב"ה הרבה לנו תורה ומצוות כדי להתפיס תמיד מחשבותינו ולהיות כל עסקנו במה שציוונו, וכך נזכה לטוב באחריתנו. כשאנחנו עושים מעשי המצוות, אנחנו לא רק מקיימים אחר ציוויו של הקב"ה, אלא גם ממשיכים את לבבנו ומחשבותינו אל הקדושה. וזהו ג"כ העניין של גינוני מצווה (כמו אכילת הסימנים בליל ר"ה) וכד' שהם בבחינת הלבבות שנמשכים אחר הפעולות. בחינת המעשים היא גם בעשיית המעשה בציווי הא-ל והוצאת הכח אל הפועל, גם בהמשכת הקדושה עלינו. **המעשים יעידו על המקום שלנו, בחיים, במחשבה.**

עקידת יצחק - הניסיון באמונה ועירוב המידות

"ויהי אחר הדברים האלה והאלוקים נסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני. ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך". (כב, א- ב)

השאלה ידועה - במה נתייחד עניין ניסיון העקידה מכל הניסיונות האחרים? כותב רש"י: "קח נא אין נא אלא לשון בקשה אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש". במה נתייחד כ"כ עניין הניסיון הזה. היה זה גם הניסיון האחרון של אברהם אבינו שלאחריו מובא בחז"ל שביקש שלא ינסהו עוד קוב"ה (מה שמלמדנו ג"כ את עניין הבריחה מהניסיון אם אינו מזדמן ע"י הבוי"ת וכמו שמתפללים אנו מידי בוקר "ואל תביאנו לידי ניסיון"). להבין את עניין העקידה ישנן שתי הבנות ידועות.

א.
בפר' לך לך הבאנו את דברי הר"ן בדרשה (הדרוש השישי) שמבאר את עניין 'אין נא אלא לשון בקשה' המובא כאן ברש"י. תורף דבריו, שאילו היה אברהם אבינו טוען כלפי ציווי זה כ"מ טענות אזי שהיה צדק בדבריו. הרי הקב"ה מבטיח לו "כי ביצחק יקרא לך זרע". ההמשך שלו מיצחק. העמדת האומה צריכה להמשיך ע"י יצחק, וכעת הקב"ה מבקש ממנו להורגו?

לא זו בלבד אלא שיצחק גם הגיע לא"א בדרך פלאית וניסית המוזכרת בפרשתן, וכעת מבקש להמיתו? והוא שנאמר 'אין נא אלא לשון בקשה', שלא היה זה ציווי מאת הבורא אליו, אלא היה לשון בקשה דווקא מחמת הטענות הללו שיכול היה אברהם אבינו לטעון, ולא היה נענש אם לא היה מקיים את הציווי הזה.

ובעצם, לאור הדברים הללו אפשר להבין שנתייחד ניסיון זה יתר מכל הניסיונות מכיוון שהיה ניסיון בבחינת האמונה ממש. כלומר, לא היה זה ניסיון אור כשדים (שלפי חלק מהשיטות נמנה כא' מהניסיונות) שבשכלו הכיר א"א את בוראו והיה מוכן למסור את נפשו ע"כ. לא היה זה הניסיון של לך לך מארצך עם הבטחה לברכות וכו'. לא המילה ולא גירוש ישמעאל. באף ניסיון לא נתנסה כך אברהם אבינו בבחינת עצם אמונתו. הקב"ה מבטיח לו המשך הזרע ביצחק, ולאחר מכן מבקש לכרות את אותו ההמשך. זהו ניסיון בעוצם האמונה, ובזה נתייחד הניסיון הזה יתר מן הנסינות האחרים. ללמדנו, הקשה שבניסיונות הוא כאשר עצם אמונתנו עומדת למבחן.

ב.
דרך נוספת בהבנת קושי עניין העקידה הוא, שכידוע אברהם אבינו ענייננו חסד. חסד לאברהם. מאדם כזה שכל עניינו חסד, אהבה, מבקשים כעת להתאזר במידת הגבורה ולהקריב את בנו. חז"ל מבארים שמה שפירט לו הקב"ה את בנך, יחידך, אשר אהבת, היינו להרבות לו שכר. הבנה עמוקה בזה היא שהקב"ה מבקש ממנו - לא לבוא כעת בגבורה עילאית ולהקריב את בנו מיד היות שכך נצטווה, אלא לגשת אל בנו, יחידו, אהובו. היינו לגשת אל יצחק בכל מעשה העקידה באותה אהבה של אב אל בנו יחידו אהובו (וראה שפת אמת תרנב). כלומר עירוב המידות. החסד עם הגבורה.

אדם צריך לעבוד את בוראו לא רק במידות שכבר הספיק לקנות, או לא רק בתכונות נפשו שלו, אלא בכל מצב ובכל מידה שמתאימה למה שמצווה ע"י הבורא. והוא שכתוב לאחר מעשה העקידה שאומר הקב"ה 'עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה'. עתה, לאחר שכך עירב מידותיו בפשיטות ובלא קושי עבור עבודת הבורא - הוא הנאמן האמיתי. הנאמן האמיתי לעבודת בוראו הוא זה שעובד את בוראו בכל. בכל מידה ומידה. בכל תכונה. לא רק לפי אופיו, לא רק לפי מידותיו שלו, לא רק לפי תכונותיו שלו. זה שיודע להשתמש בכלל המידות לעבודת הבורא. לעשות את אשר מתבקש באיזון כלל כוחותיו וכלל המידות כולם (וראה אור רש"ז וירא, לקט שיחות להגרי"א שר וירא).

במקום נוסף ראינו כך אצל אברהם, כאשר צריך היה לגרש את הגר וישמעאל ועשה זאת בלא עוררין, למרות שכביכול מעשה זה נוגד את עניינו, מידת החסד. האבן עזרא (בראשית כא יד) כותב דברים מופלאים בעניין:

"ורבים יתמהו מאברהם, איך גרש בנו, גם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבו, והתימה מאלה שיתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צוהו ה'. ואילו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה, לא שמר מצות השם. והנה באחרונה אחרי מות שרה, נתן מתנות לבני ישמעאל".

ג.
ועל כולנה צריך להוסיף את הנק' הבאה. ויאמר הנני. כאשר קוב"ה קורא לאברהם אל הניסיון הזה, אברהם מגיב באמירת 'הנני'. מה פשר המילה הנני? מה היא מבטאת? ברש"י כתוב ש'הנני' היינו לשון של ענווה וזימון. ענווה פירושה התבטלות. כשא"א אומר הנני הוא מתכוון לכך שהוא מוכן לעניין מבלי מחשבה כלל. מתבטל לציווי האלוקי. הריהו מוכן ומזומן לכך ואינו צריך בזה מחשבה כלל. הוא זריז לעניין הזה. ההשתמשות בכלל המידות, כפי שהתבאר קודם, אפשרית היא אצל האדם המתבטל, שכלל אין אופיו ותכונותיו קובעים את מעשיו ואת יחסיו אל ציווי הבורא.

וכך אולי ניתן להבין רובד נוסף בהבדל שבין אברהם אבינו בכלל ניסיונותיו, לשאר היהודים הקדושים שבמשך הדורות מסרו נפשם ברצון על קדושת ה' וכד' (וראה רוח חיים ה, ג שם נוגע רח"ו בעניין, ושא"א הניח השורשים למעשים הללו לכל הדורות), שא"א אפילו לא היה צריך מחשבה כאשר בא אליו הציווי האלוקי, ולא משנה גודל ועוצם הדבר או הקושי שבו. הנני - אברהם מוכן ומתבטל לציווי האלוקי מיד, תמיד. "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" היינו שהיה לבבו נאמן בתכלית הנאמנות בעיקרו. כך מצאו קוב"ה מעיקרא.

מקומו של יצחק בניסיון - לחיות על קידוש השם

מעניינא דיומא. יש להבין מדוע התורה מדברת בעיקר על חלקו של אברהם אבינו בעניין ניסיון העקידה ולא הרבה מאריכה במדרגתו של הנעקד, יצחק אבינו, שהיה כבר בגיל שלושים ושבע, גיל שבו הדברים מובנים היטב. "וילכו שניהם יחדיו" נאמר בפסוק, שגם יצחק הלך לקראת הניסיון הזה בלב שלם. מדוע אם כן עיקר השבח בסיפור הניסיון הזה מתמקד באברהם אבינו?

מעשה ביוס'ל גנב בעיירה שפולי. כך היו מכנים את יוס'ל שהיה שולח ידו דרך קבע בממון חבריו. היה מנסה הסבא משפולי בכל דרך להשפיע עליו שיחדל ממעשיו הנלוזים, אולם ללא הצלחה. ויהי היום ויוס'ל גנב קיבל את התוכחות. הבטיח לעצמו שלא עוד, לא ישוב לשלוח ידו בממון שאינו שלו. והנה בזמן ליל ניצבת לנגד עיניו הכנסייה המקומית, בית עבודה זרה. מכאן ודאי מותר לגנוב, לא למקומות כאלה התכוון הסבא אומר לעצמו יוס'ל. וכן היה, שלח ידו בממון הכנסייה ונתפס בידי אנשי המקום. נתפס וענשו אותו אנשי הכנסייה במוות. קודם שעלה ונעקד התבקש יוס'ל להמיר דתו וכך יינצל מן העונש החמור. יוס'ל סירב, לא רצה להמיר את דתו, ונעקד על קידוש שמו ית' ועלה השמיימה. שאלו בני העיירה את הסבא - וכי איך ייתכן שיוס'ל גנב, זה שלא שלט בעצמו כל חייו ותמיד שלח ידו בגניבה, כעת עשה מעשה כה נעלה ועלה במעלות קדושים וטהורים? **ענה להם הסבא: יותר קשה לחיות על קידוש השם מאשר למות על קידוש השם.**

כותב הבית הלוי בפרשתן:

"הנה בפסוק נזכר עיקר נסיון העקידה על אברהם ולא על יצחק. ובתפלה אנחנו אומרים ועקידת יצחק לזרעו ברחמים תזכור. והענין דהנסיון של אברהם היה שישחוט בנו יחידו שנולד לו למאה שנה. וביצחק היה הנסיון להיות נשחט. והנה אנחנו רואים בחוש אשר דוחק הפרנסה ואהבת הבנים מביאים את האדם לכמה מכשולים. ומ"מ בודאי דגם אלו האנשים העוברים על חוקי התורה למען אהבת הבנים וכדומה, דהיה מניח עצמו להיות נהרג על קידוש השם. ומוכרח דיותר בנקל הנסיון להיות נהרג ולהאבד מכל וכל מלהיות נשאר בעולם בכל חושיו ורק יחסר לו פרט אחד מהאהוב אצלו. וע"כ נסיון של אברהם אבינו שהיה בפרט אחד וזה הפרט היה אצלו היותר גדול ואהוב אצלו, גדול יותר מנסיונו של יצחק וע"כ נזכר הנסיון העיקר על אברהם".
